

УДК 340.1

І.М. КОРОПАТНІК, канд. юрид. наук,
доц., Військовий інститут Київського
національного університету ім. Тараса Шевченка

ГЕНЕЗА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВЗАЄМОДІЇ ВОЄННОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Ключові слова: правове регулювання, взаємодія,
Збройні Сили України, воєнна організація, грома-
дянське суспільство

В умовах збройного конфлікту на сході України проблеми підвищення ефективності взаємодії громадянського суспільства та Збройних Сил України набувають особливої важливості, оскільки рішення комплексу складних соціально-політичних, економічних і правових проблем, які супроводжують проведення антитерористичної операції, вимагають консолідації зусиль всіх суб'єктів суспільних відносин для встановлення миру і стабільності в регіоні. Це обумовлює необхідність вивчення не лише існуючої системи взаємодії між громадянським суспільством і Воєнною організацією держави, але й генези правового регулювання державної політики в сфері взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України з метою урахування набутого досвіду.

Питання, пов'язані із взаємодією громадянського суспільства та органами державної влади в цілому та з окремих його аспектів знайшли відображення в дослідженнях В.І. Архіпова, А.В. Бадера, Ю.Ю. Бальція, Г.В. Берченка, М.Ю. Бондаренко, В.М. Головія, В.В. Гузича, М.С. Гурицької, В.В. Заблоцького, А.Ф. Колодія, В.М. Кольцова, В.М. Кравчук, О.О. Кудіної, Я.В. Лазура, О.С. Лотюк, А.В. Матвійчика, Л.П. Медвідь, Л.О. Новоскольцевої, Ю.В. Опалька, М.П. Орзіха, В.С. Плясова, О.Ф. Скакун, О.Г. Солонтя, М.Г. Тура, Є.М. Хрикова, О.Я. Хуснутдінова, О.П. Челака, Д.Д. Чумакова, Є.Г. Цокура, В.О. Шамрая, І.М. Шопіної та

інших авторів. Разом із тим, генеза правового регулювання державної політики в сфері взаємодії українського громадянського суспільства з воєнною організацією держави ще не отримала широкого висвітлення в правовій літературі. Тому метою статті є визначення особливостей правового регулювання державної політики в сфері взаємодії між воєнною організацією держави і громадянським суспільством та класифікація етапів означеної взаємодії.

Правове регулювання державної політики в сфері взаємодії між воєнною організацією держави і суспільством за часів входження українських земель до складу СРСР потребує розгляду особливостей функціонування легалізованих громадських об'єднань. Зокрема, в 1927 році було створено Товариство сприяння обороні, авіаційному і хімічному будівництву (скорочено – ОСОАВІАХІМ) – радянська суспільно-політична оборонна організація. У 1948 році на його базі було утворено 3 самостійних товариства – ДОСАРМ, ДОСАВ і ДОСФЛОТ, які в 1951 році об'єдналися в структурі Добровільного товариства сприяння армії, авіації і флоту (ДТСААФ) – добровільного самоврядного суспільно-державного об'єднання, метою якого декларувалася як сприяння зміцненню обороноздатності країни і національної безпеки [1, с.342]. Основні його завдання визначалися як виховання членів суспільства в дусі постійної готовності до захисту інтересів соціалістичної Батьківщини і любові до радянських Збройних Сил; пропаганда серед населення військових знань, традицій радянського народу і його Збройних Сил; підготовка молоді до військової служби відповідно до вимог Закону СРСР про загальний військовий обов'язок; сприяння проведенню цивільної оборони; участь у підготовці для народного господарства кадрів масових технічних професій, що мають військове прикладне значення (трактористів, радистів, мотористів, електриків, мотоциклістів і ін.); здійснення керівництва розвитком в країні військово-технічних видів спорту тощо.

Аналіз зазначених вище завдань свідчить про жорстке підпорядкування громадянської активності в даній сфері інтересам і потребам

державного апарату. По суті, за рахунок особистого часу молоді здійснювалася її підготовка до подальшої служби в збройних силах, що дозволяло значно заощадити кошти, що виділяються на утримання майбутніх військовослужбовців у період їх навчання. Крім того, до свідомості молодих людей активно впроваджувалася думка про пріоритетність військових потреб держави над будь-якими іншими проявами особистої активності. На виході подібні ДТСААФ декларативні громадські об'єднання, створювані за вказівкою правлячої в той час партії, дозволяли отримати ідеологічно оброблених, фізично підготовлених майбутніх військовослужбовців, що володіють певними навичками управління військовою технікою, і все це ще й за рахунок відрахувань з їх невеликих зарплат і стипендій у вигляді членських внесків.

Проте, за часів так званої «перебудови» (1985–1991 рр.) в УРСР почали з'являтися громадські організації політичної спрямованості. Як звертає увагу А.Ф. Колодій, перехід до громадянського суспільства і правової держави розпочався з делегітимізації влади в колишньому СРСР. Оскільки одним із головних засобів легітимізації влади партійної верхівки була ідеологія, то криза легітимності проявилася передусім як зростаюче усвідомлення невідповідності ідеологічних гасел і практичної діяльності правлячої верхівки, подвійності стандартів, які вона застосовувала до себе та свого оточення, з одного боку, і до решти громадян – з іншого. «Перебудова», декларованими цілями якої були підвищення рівня демократії та економічне зростання, була сприйнята населенням з надзвичайним ентузіазмом. Саме гласність мала вирішальне значення для відновлення громадянського життя наприкінці 80-х – на початку 90-х років [2, с.14].

Серед таких організацій слід назвати об'єднання солдатських матерів, які наприкінці 80-х – на початку 90-х років минулого століття виступили одним із активних учасників взаємодії між громадянським суспільством і воєнною організацією. Показовим, зокрема, є випадок у серпні 1989 р., коли внаслідок заборони військових цензорів Оде-

ського військового округу друкувати матеріали про порушення статутних відносин, що призводили до випадків дезертирства, оскільки це паплюжить честь і достоїнство героїчного радянського воїна-визволителя, відбулася активізація зусиль представників громадськості. 14.03.1990 р. на площі Жовтневій м. Запоріжжя відбулись збори батьків військовослужбовців строкової служби, на яких було вирішено створити раду солдатських матерів. Внаслідок широкого суспільного резонансу активістів підтримали деякі депутати Запорізької міської і обласної рад і журналісти газет «Молодь України» і «Комсомолец Запоріжжя». 31.05.1990 року виконком ухвалив рішення про реєстрацію Запорізького Комітету солдатських матерів та його Статуту. Водночас, військова прокуратура Запорізького гарнізону порушила відносно активісток Комітету кримінальну справу. 14.07.1990 р. у Запоріжжі відбувся Всеукраїнський форум солдатських матерів, на який зібралось 210 учасників з 12-ти областей республіки, щоб вимагати від Верховної Ради УРСР і Ради Міністрів УРСР прийняття рішення про негайне повернення військовослужбовців строкової служби, проходили службу в інших республіках колишнього СРСР, до України.

Крім того, вони вимагали ввести посаду міністра оборони України з числа цивільних осіб і з осіннього призову приступити до формування Збройних сил України, а також до 01.08.1990 р. створити комітети солдатських матерів у всіх областях України та скликати у вересні 1990 року установчий з'їзд солдатських матерів України. А вже 16.07.1990 року Верховна Рада Української РСР прийняла Декларацію про державний суверенітет України, заявивши, що віднині УРСР має право на власні Збройні Сили і надалі сама визначатиме порядок проходження військової служби громадянами республіки [3, 4], а 30.07.1990 року була прийнята постанова Верховної Ради УРСР № 88–ХІІ «Про проходження строкової військової служби громадянами Української РСР та використання працівників правоохоронних органів республіки за її межами» [5]. Наступником Всеукраїнської організації солдатських матерів УРСР, створеної у 1990 р.,

наразі є Організація солдатських матерів України (zareestrowana 31.05.1993 p. [6]). Її голова входить до складу Громадської ради при Міністерстві оборони України та Регіональної громадської приймальні Міністра оборони України [7].

Таким чином, у часи, коли українські землі перебували у складі СРСР, проходив другий етап розвитку правового регулювання державної політики в сфері взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України. У цей період відносно легалізованих громадських об'єднань з боку держави здійснювався майже повний контроль. Ці громадські організації започатковувались та формувались з ініціативи органів державної влади для виконання функцій держави. Утворюючи громадські об'єднання для взаємодії з армією, Комуністична партія Радянського Союзу ставила за мету не лише фізичну і військову підготовку майбутніх військовослужбовців, а в першу чергу, вплив на їх свідомість. Проте, незважаючи на штучність утворення та декларативність, їх діяльність, по-перше, сприяла формуванню громадянського суспільства в Україні; по-друге, співробітництво між такими організаціями та радянською армією відіграло свою позитивну роль під час другої світової війни.

Безумовно, існування громадянського суспільства вимагає існування в державі реальних, а не тільки задекларованих демократичних відносин, що в тоталітарних державах, подібних СРСР, було неможливим. Виникнення громадянського суспільства в Україні в сучасному його розумінні стало можливим тільки після здобуття нашою державою незалежності. Як справедливо зазначає Є.Г. Цюкур, з набуттям Україною незалежності і початком демократизації різних сфер суспільно-політичної, духовної, суспільного життя, помітним стає розширення політичної участі суспільства в політичному управлінні та державному. Однак суттєве зниження рівня життя та інші суспільно-політичні проблеми перших років незалежності призвели до того, що процес занепаду інститутів самоорганізації поза політичною сферою був обернено пропорційним самоорганізації за політичною

ознакою (масова поява політичних партій і руйнування звичних неполітичних організацій). Поряд із політичними формами суспільної самоорганізації в Україні дещо пізніше відроджуються і з'являються нові незалежні громадські організації, які діють поза політичної сфери [8, с.130].

У контексті діяльності Збройних Сил України активність громадянського суспільства довгий час не була точкою докладання основних зусиль. Спроби подолати це відчуження хоча б на рівні визначення напрямків розвитку співпраці з суспільством періодично робилися: так, 27.04.2009 року Міністром оборони України була підписана директива № Д-13 «Про вдосконалення співпраці органів військового управління з громадськими організаціями», в якій, зокрема, вказувалося, що сучасні умови розвитку Збройних Сил України викликають необхідність застосування якісно нових відносин армії і суспільства, спрямованих на об'єктивне інформування громадськості про діяльність Збройних Сил України, формування високого рівня довіри суспільства до Збройних Сил України. Визнавалося, що співпраця Міністерства оборони України, органів військового управління з громадськими організаціями має будуватися на принципах відкритості та взаємоповаги, врахуванні взаємних інтересів і внеску громадських організацій у зміцнення обороноздатності держави, патріотичного виховання громадян [9].

Таким чином, наступний етап взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України та правового регулювання державної політики в цій сфері розпочався із здобуття незалежності України та створення власних Збройних Сил. Він характеризується як становлення самого громадянського суспільства в нашій державі так і синергії з Воєнною організацією. Цей етап складається з двох стадій.

Перша стадія охоплює період з 1991 до 2014 років. У цей час діяльність Збройних Сил України не була точкою докладання основних зусиль громадянського суспільства. Це було викликано певним відчуженням інституту Збройних Сил України від зони інтересів і потреб громадянського суспільства, що, в свою чергу, мало своїми причинами не-

дооцінку ролі військової організації в забезпеченні національної безпеки України; політичну спрямованість самого громадянського суспільства; відношення державної влади до необхідності взаємодії між громадянським суспільством і армією. Останнє знаходило свій прояв саме у правовому регулюванні у цій сфері. Нормативно-правові акти, які регламентували цю взаємодію, переважно носили формальний характер і успадкували знецінюючий громадянські ініціативи радянський підхід. Громадські організації сприймалися як структури, що не мають власної позиції, які повинні за рахунок власних коштів та часу служити інструментом вирішення завдань військової організації. Цю стадію, на наш погляд, можна характеризувати як стадію відчуження громадянського суспільства і Збройних Сил України і формалізації правового регулювання взаємодії між ними.

Друга стадія розпочалась з суспільно-політичної кризи кінця 2013 р. і триває по цей час. Початком її послужило позиціонування Збройних Сил України як відкритого для співпраці з громадянським суспільством державного інституту, основна функція якого полягає в захисті суверенітету та територіальної цілісності України, а не як органу для обмеження прав і свобод людини і громадянина. Це, в свою чергу, не лише сприяло підвищенню довіри з боку громадянського суспільства, але й активізувало діяльність, ініційовану самими громадськими об'єднаннями, спрямовану на відновлення і укріплення матеріально-технічного забезпечення Збройних Сил України. Саме на цій стадії відбулося становлення не лише системи взаємодії між Збройними Силами України та громадянським суспільством, а й громадянського суспільства в нашій державі в цілому. Особливостями цієї стадії є, на наш погляд, усвідомлення представниками громадянського суспільства своєї соціальної відповідальності за процеси, що відбуваються в державі, стрімкий розвиток нових форм і методів співпраці. Разом із тим, правове регулювання у цій сфері ще відстає від суспільних процесів і характеризується недостатністю нормативно-правової бази, що забезпечує функціонування

зазначеної взаємодії; слабкість системи контролю за законністю дій представників самого громадянського суспільства, які можуть переслідувати різні цілі в такій взаємодії; подолання тривалої закритості Воєнної організації в інформаційній сфері, що значно ускладнює досягнення загальних для військового і цивільного сектора цілей тощо.

Отже, генеза правового регулювання державної політики в сфері взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України складається з трьох етапів.

На першому етапі, який відбувся на початку ХХ ст., зокрема за часів існування незалежних українських держав УНР та ЗУНР, громадянське суспільство в Україні і правове регулювання державної політики в сфері взаємодії між ним і воєнною організацією знаходились на стадії зародження. Нормативно-правові акти вирізнялись відсутністю системності та регулюванням окремих аспектів у цій сфері.

Другий етап розвитку правового регулювання державної політики в сфері взаємодії громадянського суспільства і Воєнної організації проходив за часи перебування України у складі СРСР. У цей період відбувається формування передумов створення громадянського суспільства в нашій державі. Цей етап завершився кризою тоталітарного режиму на території СРСР і набуттям нашою державою незалежності.

Третій етап взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України та правового регулювання державної політики в цій сфері розпочався із здобуття незалежності України та створення власних Збройних Сил. Він характеризується як становленням самого громадянського суспільства в нашій державі, підвищенням рівня взаємодії між ним і воєнною організацією, та початком формування системи правового регулювання в сфері взаємодії громадянського суспільства і Воєнної організації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Большая советская энциклопедия: в 30 т. / гл. ред. А. М. Прохоров, 3-е изд. – М. : Советская энциклопедия, 1969–1978. – Т. 8. – 1972. – 592 с.

2. Колодій А. Ф. Поняття і концепції демократичного врядування як напряму політичних та управлінських досліджень / Колодій А. Ф. // Демократичне врядування в контексті глобальних викликів та кризових ситуацій : матеріали міжнародної наук.-практ. конф. (м. Київ, 3 квітня 2009 р.). – Львів : ЛРІДУ НАДУ при Президентові України, 2009. – С. 10–25.

3. Кривоший О. Союз солдатських матерів / Кривоший О. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mig.com.ua/chapter/338.html>.

4. Декларація про державний суверенітет України : від 16.07.1990 р. // ВВРУРСР. – 1990. – № 31. – Ст. 429.

5. Постанова Верховної Ради УРСР «Про проходження строкової військової служби громадянами Української РСР та використання працівників правоохоронних органів республіки за її межами» : від 30.07.1990 р., № 88–ХІІ // ВВР УРСР. – 1990. – № 33. – Ст. 459.

6. Реєстр громадських об'єднань [Елект-

ронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rgo.informjust.ua>.

7. Цокур Є. Етапи становлення громадянського суспільства в Україні в контексті забезпечення легітимності політичної влади / Є. Цокур // Політичний менеджмент. – 2009. – № 3. – С. 129–136.

8. Регіональні громадські приймальні МОУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/zvernennya-gromadyan/gromadski-prijmalni>.

9. Директива Міністра оборони України «Про вдосконалення співпраці органів військового управління з громадськими організаціями» : від 27.04.2009 р., № Д-13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/diyalnist/zvyazki-z-gromadskisty/gromadska-rada/direktiva-ministra-oboroni-ukraini-pro-vdoskonalennya-spivpraczi-organiv-vijskovogo-upravlinnya-z-gromadskimi-organizacziyami.html>.

Коропатнік І. М. Генеза правового регулювання взаємодії воєнної організації та громадянського суспільства / І. М. Коропатнік // Форум права. – 2016. – № 3. – С. 154–158 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_3_29.pdf

На основі аналізу особливостей розвитку взаємодії між громадянським суспільством і збройними силами досліджено особливості правового регулювання такої взаємодії. Запропоновано класифікацію етапів правового регулювання державної політики в сфері взаємодії між воєнною організацією держави і суспільством та охарактеризовано притаманні їм властивості.

***

Коропатнік І.М. Генезис правового регулирования взаимодействия военной организации и гражданского общества

На основе анализа особенностей развития взаимодействия между гражданским обществом и вооруженными силами исследованы особенности правового регулирования такого взаимодействия. Предложена классификация этапов правового регулирования государственной политики в сфере взаимодействия между военной организацией государства и общества и охарактеризованы присущие им свойства.

***

Koropatnik I.M. The Genesis of the Legal Regulation of Cooperation of the Military Organization and Civil Society

The article based on analysis of the features of the interaction between civil society and the armed forces are investigated features of legal regulation of this interaction. The classification of the stages of legal regulation of the state policy in the sphere of cooperation between the military organization of the state and society and are characterized by their inherent properties was made.